

»Unkarin kielen elämäkerta»

Budapestin yliopiston professori GÉZA BÁRCZI, jonka nimi on yleisesti tuttu varsinkin hänen unkarin kielen etymologisesta sanakirjastaan (ks. esim. Vir. 1942 s. 192—), on taas julkaissut huomattavan teoksen nimeltä *A magyar nyelv életrajza* (= unkarin kielen elämäkerta, kustantamo Gondolat, Budapest 1963, 462 s. ynnä 38 s. liitekuvia). Sen tarkoitus on antaa suurelle sivistyneelle yleisölle kuva unkarin kielen (myös oikeinkirjoituksen ja kielenviljelyn) historiasta sekä luonteenomaisista äänne-, muoto-, lause- ja sanasto-opin piirteistä. Esitys on yleistajuista eikä siis edellytä lukijalta kielitieteellistä pohjakoulutusta, mutta vastaa samalla kauttaaltaan tieteen nykyisiä vaatimuksia. Teosta voivatkin ilmeisesti käyttää hyödykseen myös äidinkielen yliopisto-opiskelijat samoin kuin muiden alojen lingvistit. Loppuun liitetyt kirjallisuusviittaukset ja runsas sanahakemisto lisäävät »elämäkerran» käyttökelpoisuutta myös käsikirjana ja hakuteoksena. — Näytteeksi Bárczin esitystavasta liitän tähän suomennoksen teoksen loppukatsauksesta ('Zárószó'):

»Olemme luoneet yleissilmäyksen unkarin kielen moninaisiin vaiheisiin, siihen kuinka se suomalais-ugrilaisista sukukielistään erottuaan työntyi omille teilleen, aluksi vaatimattomana, metsäläisyyden ylimmällä asteella elleen kansan aineellista ja henkistä tasoa vastaa-

vana ajatusten tiedotusvälineenä, ja kuinka siitä tuli se, mikä se nyt on, ylimänasteista ihmiskulttuuria vastaava ja omalaatuisuudessaan erinomaisen kiintoisa, jopa arvokas ilmainen. Suomalais-ugrilaisessa perinnössään unkarin kieli sai evääkseen kallisarvoisen aarteen, hyvin kehityskelpoisen välineen, jolla se kykeni joustavasti mukautumaan ajattelun kehkeytymiseen ja toteuttamaan kaksi suurta kulttuurinvaihdosta: jalan liikkuvasta metsien kansasta ratsastaviksi paimentolaisiksi ja paimentolaisratsastajista paikoilleen asettuneeksi, länsimaaisen kristillisen kulttuurin omaksuneeksi kansaksi, ilman kohtalokasta järkytystä: kielestään luopumatta. Sen niukka, alkeellinen perintösanasto rikastui aste asteelta, sen menetykset, luonnolliset kulumishäviöt, jäivät aina varsin vähäisiksi verrattuna lisäyksiin. Sen sanasto kasvoi moninaisista vieraista vaikutuksistaikin, mutta pääasiallisesti kielen luontaiset sanastonkartutuskeinot kohottivat sen siihen rikkauteen, joka tekee sen kykeneväksi ilmaisemaan mitä tahansa ihmisajatuksia ja -tunteita, ja näin ollen suomalais-ugrilainen ominaisluonne on sen sanastossakin säilynyt koskemattomana. Vaikka Unkarin kansan kulttuuri eräissä aikojen vaiheissa taantui ja sen kieli, tosin vain sanasto, ohimenevästi jäikin jälkeen ajastaan, siinä oli kyllin sisäistä elinvoimaa ja

joustavuutta korvatakseen varsin epäsuotuisissakin oloissa hämmästyttävän nopeasti sen, minkä historian nurjuus oli riistänyt kieltäessään siltä rauhallisen, elimellisen kehityksen. — Unkarin kieliopin järjestelmä, sellaisena kuin sen nyt näemme, on suurelta osalta muodostunut vasta sen oman erikoiselämän aikana, mutta suomalais-ugrilaisista aineksista, ikivanhoille perinteille pohjaten, edelleen kehittään omintakeisia suomalais-ugrilaisia ja ugrilaisia rakenteita, niin että sen kieliopin kuva on todella yhä vielä enimmäkseen ja tärkeimmiltä piirteiltään suomalaisugrilaisleimainen. Tämä kieliopin järjestelmäkin kärsi historian vieressä tappioita, mutta tavallisesti on käynyt niin, että jo ennen kuin tällaiset menetykset ehtivät todella tapahtua, niitä korvaamassa on ollut valmiina uusia ilmaismia, jotka nekin nousivat vanhalta perinnäiseltä kasvupohjalta. Tappion ja voiton vaaka heilahti kieliopin kentälläkin miltei aina voiton hyväksi. Rehottavat liikaversot kuolivat, näivettyivät tai karsiutuivat pois, ja niiden tilalle putkahtaneet terveet uudet vesat vartuttivat alkuaan heiveröisestä pansaanhuiskelosta tuuhean puun. Vuosituhantinen kehitys on ollut jatkuvaa värikyyden lisääntymistä, rikastumista, välttämättömien kuluneisuuksien ei vain nopeata ja riittävää vaan moninkertaiseksi korvaamista. Jos on ihme jo se, että tämä yksinäiseksi, sukulaisttomaksi eristynyt kieli on jaksanut säilyä niin monen vieraan ja elinvoimaisen kielen vaihtelevassa mutta aina tiukassa saartorenkaassa, niin vielä paljon ihmeellisempää on havaita, kuinka se on alituisesti kehittynyt, joustavasti kuontunut ajattelun vivahteistumiseen ja monisäikeistymiseen sekä samalla pysynyt uskollisena itselleen, niin että siinä ituina piilleet vaistot — perityt mahdollisuudet — ovat päässeet kirvoittumaan ja toteuttamaan kehityksen vaatimuksia.»

»Pitkät ajat kehityskaudestaan, vuosituhannet, unkarin kieli on oikeastaan

vain sikermä murteita, vaihtelevan laajuaisia ja laatuksia. Kauan murteet hoitavat kirjoitetunkin kielen tehtäviä, korkeampaa tasoa osoittaa vain sanasto, ja ainoastaan eräät lauseopin säännöt erottavat niitä puhekielestä. 1500-luvulta lähtien muotoutuu asteittain murteiden yläpuolelle kerrostuva yhtenäinen kirjakieli, ja siksi unkarin kielen historia on 1500-luvun päättymisestä pitäen ensi sijassa kirjakielen historiaa. Tämän kieli muodon synty ja kehitys on yhä nykypäivinäkin lähtöisin vastakkaisten — kansankielestä loitontavien ja siihen lähentävien — voimien ja tekijäin keskinäisestä taistelusta. Olenaisesti kirjakielimme kuitenkin on aina pysynyt varsin lähellä kansankieltä (etenkin jos vertaamme asiaintilaa länsimaiden kieleen), ja näin ollen tämä seikka ei vain ole sen rikastumisen lähtökohtana, vaan monesti oikeakielisyyksiistossakin ratkaisee kansanmurteiden todistus. Kirjakielen rinnalle kerrostuu sitten niin ikään yhtenäisyyteen pyrkivä unkarin yleiskieli. Kirja- ja yleiskieli ovat nykyisin koko kansakunnan omaisuutta.»

»Olemme koettaneet osoittaa, miten kieleemme valmistui, kypsä, sulatti itsensä erilaisia malmeja, miten se erotti pois kuonansa historian ahjossa, miten siitä tuli se mikä se nyt on. Katsokaamme, mitkä ovat ne pääpiirteet, joilla voisi — edes osapuulle — luonnehtia nykykieltämme.»

»Soinnultaan unkari on vaihtelevaa ja värikästä. Sen sekä vokaalit että konsonantit ovat oikein äännettäessä puhtaasti artikuloituvia. Vokaalisto kuuluu kaikkein vaihtelevimpiin, ja tätä vaihtelevuutta sekä siihen pohjautuvaa ilmaisykyvyn värikyyttä vielä lisää pitkien ja lyhyiden vokaalien jyrkkä vastakohtaisuus. (Tätä piirrettä uhkaa vaara: *i, ú, ű* -vokaalien Dunántúlista leviävä lyheneminen.) Olisi valitettavaa, jos lyhyt suppea *é* aikaa myöten häviäisi vokaalistoamme, kuten se on jo hävinnyt suuressa osassa Tiszántúlia ja, ikävä kyllä, Budapestissa. — Diftongimme eivät tosin

muodosta niin värikästä rivistöä kuin yksinäisvokaalimme (oikeastaan niitä on vain *i*-loppuisia, ainakin yleis- ja kirjakielessä), mutta tätä puutetta korvaa, joskaan ei täysin, pitkien ja lyhyiden vokaalien vastakohtaisuus. On muuten vaikea ratkaista, ovatko *u*, *ü*-loppuiset diftongit (*au*, *ou*, *eu* ym.) esteettisesti miellyttäviä vai eivät. — Konsonantistomme on sekini rikkaimpia mitä tunnetaan. Suunnilleen sen kaltaisia löytyy slaavilaiskielistä, mutta unkarin kohdalla on tässäkin tärkeä osuus sillä seikalla, että yksinäis- ja geminaattakonsonantit pidetään jyrkästi erossa toisistaan. — Vokaalisoinnun taholtakin uhkaavaa yksitoikkoisuutta kieli pystyy käyttämään hyväksi hienojen vivahteiden erottamiseen, asettamalla vastakkain takaja etuvokaalisia muotoja (*kever* : *kavar* 'sekoittaa', *tompa* : *tömpe* 'tylppä', *forgatag* : *fergeteg* 'pyörre, myrsky' jne.)»

»Vokaalien ja konsonanttien suhde on suotuisa, ja konsonanteista on melkoinen osa soinnillisia, siis musikaalistakin aineesta sisältäviä. Konsonanttien käyttöyhteydetkin ovat edullisia: kahta useamman konsonantin kasautumat ovat suhteellisen harvinaisia, mutta kahden konsonantin vierekkäisyys on varsin yleistä, ja täten yhden vokaalin ja yhden konsonantin hieman yksitoikkoinen peräkkäisyys katkeaa tuon toustakin miellyttävästi. Unkari kuuluu niiden hyvin harvojen elävien kielten joukkoon, joissa keston pohjautuva runomitta on mahdollinen, vieläpä on tällaisen metriikan käyttö meillä kohonnut yhtä suureen täydellisyyteen kuin kreikkassa ja latinassa.»

»Sanan ensi tavulle lankeava paino, joka selkeästi erottaa toisistaan sanat, puhetahdit ja lausejaksot, on edullinen; se helpottaa varsinkin aina hieman vääristävän konepuhunnan (elokuvan, radion, nauhurin jne.) ymmärtämistä. Unkarilaisen lauseen sävelkulku ei tosin ole kovin lennokka (vieraat pitävät puhuntaamme niukkamodulaatioisena), mutta se on kyllin vaihteleva ja voisi

käydä vielä vaihtelevammaksi, jos onnistuisimme siirtämään eräät murteiden sävelkulut näyttämötasolle.»

»Sanastomme kartutus pohjautuu ensi sijassa ylen rikkaaseen johtimistoon ja moninaisiin yhdynnäismahdollisuuksiin. Juuri johtimet ovat kielemme suurimpia aarteita; tärkeältä osalta niitä on kiittäminen kielen aavistutteleavasta hienoviivahteisuudesta ja paljolti myös sen ilmaistuiiviydestä. Nämä ominaisuudet antavat kirjailijalle, runoilijalle erinomaisen suuren asteikon mahdollisuuksia. Hetken innoitus saattaa sukeuttaa ilmoille aivan uusia sanoja, ja niissä väri ja kuva on vielä tuore ja elävä, koska se on ennen käyttämätön, kun taas älyllisen merkityksen ääriviivat jonkin johtimen moninaisten funktioiden ja saattovivahdusten vuoksi usein huuhtoutuvat pois, miltei häipyvät usvaan. Runoilijalle jokin tuollainen aavistutteleva, valohämyinen sana, joka on hänen omien tunnelmansa spontaani luomus, on kallisarvoinen. Verlaine'läisen ars poëtican kaksi päävaatimusta, sointuvuus ja ilmauksen häilyvyys, eivät ole missään niin helpot toteuttaa kuin unkarissa. Hienoja merkitysvivahteita tekevät mahdolliseksi verbien prefiksit (vrt. esim. *fagy* 'kylmää' -verbin johdoksia *meg-*, *le-*, *el-*, *be-*, *ki-*, *át-*, *szét-*, *fölfagy* yms.). Niin ikään on sanastomme olennainen ja arvokas piirre se, että siinä on tavaton määrä mitä moninaisimpia ekspressiivisiä (onomatopoeettisia, kuvailevia) sanoja, jotka ilmaisevat samalla kertaa asiallisen merkityksen ja tunnesävyyn kuvanomaisesti luonnosteltuna epälukuisin vivahduksin. Johdoksia, yhdynnäisiä, verbiprefiksejä, deskriptiivi-ilmauksia saamme huomattavalta osalta kiittää siitä, että unkarilainen lyriikka on maailmankirjallisuudenkin mittapuun mukaan niin korkeatasoista (mikä ei ensinkään ole suorassa suhteessa Unkarin kansan väkilukuun). Mutta sanojen luonti ei auta vain runoilijaa. Johtimemme ja yhdynnäisemme tekevät mahdolliseksi myös täsmällisten käsitteenilmausten muodostuksen, ja

tätä keinoa voitaisiin hyödyntää enemmänkin, kuin tähän asti on tehty. Tosin johtimistamme melkoinen osa on jo kivettyneitä, mutta elossa oleviakin on paljon ja arvokkaita, ja lähimenneisyydessä torkahtaneita saatettaisiin eräitä havahduttaa toimeliaksi. — Sanastonkartutuksen useat tässä mainitsemattomat keinot (kontaminaatio, abstrahointi, lohkominen ym.) edistävät kaikki myös vivahteisuutta.»

»Virkkeen koostamisen tapa on kunkin kielen varsin luonteenomainen piirre, sillä se on ajattelun oman mekanismin kielellistä heijastumaa. Taivutusoppiamme karakterisoi synteettinen tiiviys, joka kytkee samaan sanahahmoon useita funktioita, ja toisaalta kieliopillisissa rakenteissamme silmännähtävä kieltä muotoavan ajattelun pyrkimys sitoa yhteenkuuluvat ainekset toisiinsa selvästi, muodollisin opastein, ja useimmiten osoittaa kummassakin asianomaisessa sanassa niiden yhteenkuuluvuus. Luonteenomaisia tiiviitä rakennemuotoja unkarissa ovat muiden muassa omistusliitteellinen taivutus sekä erityinen subjekti- ja objektikonjugaatio. Kumpikin ne edistävät ilmauksen suppeutta ja samalla ne, merkityksään kunkin lauseenosan yhteenkuuluvuuden, tekevät mahdolliseksi tavattoman laajojen tajunnansisällysten yhteen liittämisen ja sanojen selkeän toisiinsa sitomisen. Ilmaisutiivyyttä lisäävät niin ikään adverbijohtimet, nominipredikaatti, substantiiviattribuutti ym. On luonnollista, että ajattelun vähitellen kehittyessä finiittipredikaatti on työntänyt taka-alalle nominipredikaatin ja jättänyt tämän vain siihen, missä se todella palvelee suppeakeinoisuutta, sillä kykenehän taivutettu verbi ilmaisemaan useampia seikkoja, tempuksen, moduksen, aspektin, ja viittaamaan subjektin, jopa tarvittaessa objektinkin persoonaan, toteuttaen myös selkeän kahtaanne-kytkennän pyrkimystä.»

»Verbintaivutuksemme yksinkertaisuuminen, näennäinen köyhtyminen on

kiellemme uudemman ajan historian suurin muutos. Aikaisemman rikasmuotoisuuden kiistämättömän vähenemisen korvaa runsaasti, kuten olemme monesti tähdentäneet, rikas prefiksijärjestelmä, joka on paljon joustavampi ilmaisuvälineistö kuin sokkeloinen verbintaivutus syntaksi, se kun kykenee niukemmin muotosidonnaisuuskin ilmaisemaan paljon moninaisempia vivahteita kuin verbinten tempukset.»

»Verbinomien adverbiaalimuotojenkin käyttö on ratkaisevasti taantunut, ja niiden tilalle ovat vuosituhansien herkeämättömän kehityksen vaikutuksesta levinneet sivulauseet. Tässä kohden samoin kuin postpositiojärjestelmän rikastumisessa ja yhdyseräisten verbimuotojen synnyssä voidaan havaita analyttisen ajattelutavan lisääntymistä. Epäilemättä nämä suhteellisen uudet ratkaisut ovat tapahtuneet ilmaisutiivyyden kustannuksella, mutta ne lieventävät lauseen sulloutuneisuutta ja tekevät rakenteet läpinäkyvämmiksi. Kielellemme on edelleenkin luonteenomaista suppeakeinoisuus, mutta uudempi analyttinen kehitys on väljentänyt lausetta ilmevämmäksi.»

»Kielemme tärkeä ominaisuus on sanajärjestyksen joustavuus. Se tekee hyvin säästeliäin keinoin mahdolliseksi hienot merkitys- ja tunnevarjostukset. Esim. seuraavissa yksinkertaisissa lauseissa on vain sanajärjestystä vähän vaihtamalla saatu kuhunkin eri merkitysvivahdus: *A vendégek megérkeztek kocsin tegnap délután* [= 'Vieraat saapuivat autolla eilen iltapäivällä']. *A vendégek tegnap délután érkeztek meg kocsin.* *Tegnap délután a vendégek érkeztek meg kocsin.* *A vendégek kocsin érkeztek meg tegnap délután.* Ja kuinka hienon eron sanajärjestys ilmaiseekaan seuraavissa kahdessa lauseessa: *Ne merj ide jönni!* [= 'Älä uskalla tulla tänne!'] — *Ide ne merj jönni!* Jne.»

»Tietysti kaikissa korkean kulttuurin kielissä, ei vain unkarissa, on omat vahvat puolensa. Ja ilmeisesti heikkoutensakin. Olisi lapsellista todistella jonkin kie-

len arvoja toisten kielten ominaisuuksia väheksyen. Lapsellista ja täysin erheelistä. Emme halua väittää, että jokin kieli on suurempiarvoinen kuin toinen, vaan vain että se on *toisenlainen*. Ja tämä *toisenlaisuus* tekee sen arvokkaaksi väriksi inhimillisen kulttuurin kirjavassa kuvassa.»

»Kielemme luonteenomaisia etuja ovat siis värikäs, vaihteleva sointuvuus, suuri metrillinen joustavuus; ilmaisutii- viys, tiukka looginen kytkentä; hienovivahteisuus, kuvallisuus; kyky muo-

dostaa täsmällisiä käsitteenilmauksia. Kaikki nämä ovat kielemme perinnäisten taipumusten, mahdollisuuksien ja monituhatuotisen historian yhteisiä aikaansaannoksia. Siksi ei ehkä ole ollut vailla kiinnostavuutta samota — joskin vain peninkulmasaappain — läpi tämä historia lähtökohdastaan nykypäivään asti, vaikka taival joskus on tuntunutkin kuivalta ja väsyttävältä, tämä historia, jota saamme kiittää siitä, että puhumme unkaria, että olemme unkarilaisia.»

LAURI HAKULINEN